

Hongerwinter in Nederland

(1944-1945)

Onderzoek 1 | Het archief

Jullie zijn onderzoekers en hebben in een archief een map gevonden met verschillende materialen over de hongerwinter. Wat kunnen jullie ontdekken over het leven tijdens deze ramp?

A | Een duik in het archief

Open samen de archiefmap en verdeel de materialen (bronnen) binnen het groepje. Ieder neemt drie materialen: één persoon neemt 1, 2 en 3; één neemt 4, 5 en 6 en één neemt 7, 8 en 9. Bekijk de materialen en lees alles rustig door voordat je naar de vragen gaat.

Je hoeft de lichte tekst en de tekst op de achterkant van boeken/strips niet te lezen.

B | De vragen

Als iedereen in het groepje de drie bronnen heeft bekeken en gelezen, beantwoord dan samen de volgende vragen. Vaak staan de antwoorden in verschillende bronnen. Schrijf de nummers van de bronnen die je hebt gebruikt erbij. Het lied (bron 0) kunnen jullie ook als bron gebruiken.

Hoe werd het weinige voedsel dat er nog was verdeeld?

Wat deden mensen om toch nog iets te kunnen eten?

Wat voor hulp was er voor mensen in hongersnood?

Wat deed de hongersnood met het lichaam/uiterlijk van mensen?

Heb je nog andere dingen ontdekt over deze hongersnood?

C | Een posterverslag

Maak een poster om anderen te laten zien wat je hebt ontdekt over de hongerwinter. Kies tenminste één vraag uit de vorige opdracht waarop je het antwoord laat zien, je mag ook meerdere vragen kiezen.

Gebruik voor je poster de materialen uit het archief. Je mag knippen en plakken en kunt op de poster schrijven en tekenen. Zorg dat in ieder geval de vraag erop staat en dat je het antwoord op die vraag kan geven als je de poster zou presenteren.

Hongerwinter in Nederland

(1944-1945)

Onderzoek 2 | Herinneringen aan de honger

A | De volgorde der dingen

Jullie hebben misschien gezien dat de materialen lang niet allemaal uit de tijd van de hongerwinter zelf komen. Probeer te ontdekken uit welke tijd de verschillende materialen komen.

- Knip de miniatures (blz. 5) van de materialen uit.
- Verdeel ze in twee groepen: één met materialen uit de tijd van de hongerwinter, één met materialen van later.

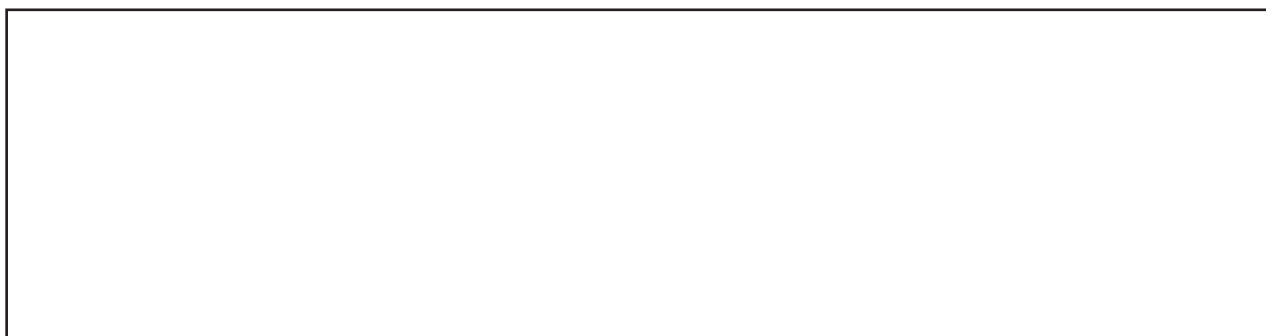
B | Herinneringen levend houden

Veel van de materialen in dit archief hebben als doel om de herinnering aan de hongersnood levend te houden. Dat kunnen bijvoorbeeld monumenten/standbeelden zijn, boeken, strips of liedjes.

Kies samen de twee materialen die naar jullie idee het beste de herinnering aan de hongerwinter levend houden en plak de miniatures hieronder.

Plak hieronder de twee miniatures	Waarom houden juist deze materialen de herinnering naar jullie idee goed levend? Schrijf jullie antwoord per miniatuur hieronder op.

Zouden volwassenen dezelfde of andere materialen kiezen?
Waarom denken jullie dat?

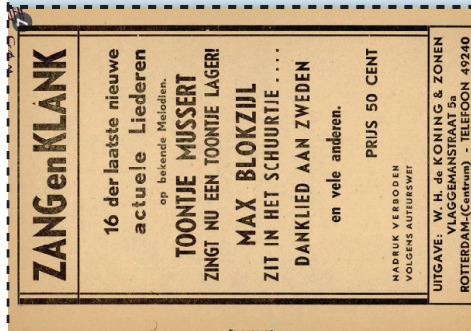
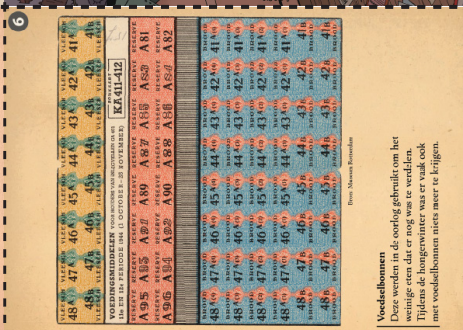
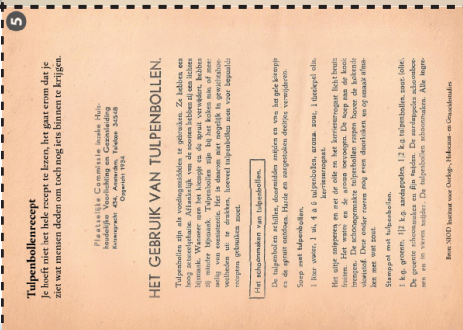
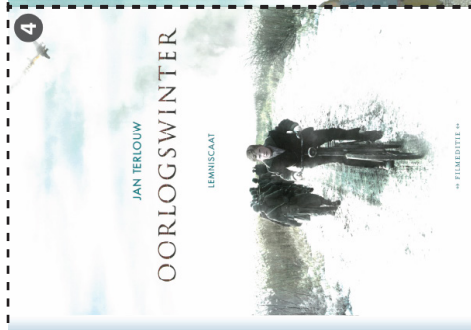

C | Een eigen herinnering maken

In de video vertelt Lotte Jensen over de Vlaamse en Nederlandse hongersnood (1845-1848). Deze hongersnood wordt in Nederland weinig herinnerd. Er zijn geen monumenten van en zelfs historici besteden er nauwelijks aandacht aan.

Maak nu zelf een herinnering om deze hongersnood weer terug te brengen in ons geheugen. Dat mag zijn een tekening, schilderij, beeld, verhaal, strip, lied, gedicht of nog iets heel anders.

Materialen Miniaturen

youtu.be/H7B4ZBAGQy8

Hongerwinter

een rap door Monnik

1944. De hongerwinter. Door de Nederlandse spoorwegstakingen en de Duitse represailles die daarop volgden was er geen toever meer naar de Randstad. Geen kleding, geen kolen, maar vooral geen eten. En het eten dat er nog was, werd verdeeld door middel van bonnen. Dus met bonnen wordt het eten verspreid in de stad. In de gaarkeuken op het plein bij de bakker. Allemaal evenveel, dat's het fijne ervan, maar nog steeds is er veel te weinig per man. Iedereen komt daar op de tijd dat de krant. Dus vanochtend stond ik in de rij met de pan. Geef de vrouw van de keuken een kleine bedankt, want mij gaf ze meer dan ze eigenlijk mag. Het is soep met aardappelschillen, toch beter dan die natte hap andijvie van gisteren. De pan, die verwarmt mijn ijzige vingers. Ik wil stekken wel wat pakken, maar dan lijkt het nog minder. Mijn vader, die vraagt God tijdens het bidden om de smaak van vlees die ik niet eens herinner. 'K heb brood met zaagsel in plaats van de pitten, maar de bloembollen, die smaken het bitterst.

Refrein

Ik wil eten, maar we hebben hier niets. Wacht nog even, want dan haal ik mijn fiets. Om te smeken bij de boeren om iets. Dit is hongerwinter, overleven wij die?

En midden in de stad zijn weer posters geplakt, met de boodschap dat jonge mannen in het sportpark voor acht uur moeten melden voor dwangarbeid. 17 tot 50 jaar wordt verwacht daar. Mama laat mijn vader niet gaan en hij zegt zelf dan moeten ze me komen ophalen, maar veel mannen in de stad zeggen dat, en te weinig man geeft kans op een razzia. Bij zo'n razzia zijn groepen mensen de buit. Die worden voor arbeid in kampen gebruikt. Dus staat er zo buiten een Duitser aan huis, dan duikt pa weg in ons duistere luik. Ik heb daar ook al een keertje geschild voor de vliegtuigen, het alarm, het geluid. Met kaarten en kaarsen, in elkaar op een kluitje naar de bommen luisterend, ik heb niet gehuild.

Refrein

En het eten wat je krijgt met de bon is op, dus mijn oudere zussen gaan op hongerstocht. Ze vertrokken vandaag in de morgenstond, met een holle maag maar wel de volle zon. M'n ma zei sorry het wordt een dorre tocht, maar voor kaas en boter ga je noordelijk. Ik ken een boer in Zwolle en als je daar aanklopt dan zou die helpen, zolang die je maar aardig vond.

Op een houten fiets, bij elkaar achterop. Stel eens voor hoe dat door de polder rolt. Mama's zorgen, zij gaat daaraan onderdoor, want de vorige tocht werd zij onderzocht. Daar werd bij de Duitse controlepost, de geschooide boter van haar afgetrosgeld. Toch was dat wel opgelost, want wat waren we blij met die verstopte pot.

Refrein

En het eten is op, maar dat is nog niet alles. De winter komt door zonder iets te verbranden. Geen stenen, kool, geen kleding of gas. Dus sprokkel ik door naar wat stokken en latten. Met treinen en schilderijenlijsten in vlammen, maar er zijn er zelfs bij die kozijnen uittappen, die jatten ze zo uit de leegstaande panden, waar Joden in wonen, die zijn ergens anders.

Zo koud in de kachel, de overbuurvrouw is verkouden en zwakvig. En zij kan niet sjouwen met takken, dus vroeg ze haar zoon om wat hout te gaan hakken. Bang ging hij's nachts naar het park met een makker, maar werd daar betrapt en moet dagen de bak in. Net zag ik, zijn zusje een habbijn in handen, om tussen de tramrails de plankjes te jatten.

Refrein

Het is oorlog, het is winter en er is in de grote steden nauwelijks nog te eten. Jaap, Nel en Kleine Kees vertrekken per binnenschip met een grote groep ondervoede 'bleekneusjes' naar het plateland in het noorden waar nog wel voldoende voedsel is. Jaap wordt gescheiden van zijn zus en broertje en ondergebracht bij een kinderloos echtpaar, ver van huis. Hij moet letterlijk van zich afslaan om in zijn nieuwe wereldje waarin alles vreemd is een plek voor zichzelf op te eisen. Ondertussen gaat de oorlog gewoon door en vraagt hij zich af wanneer hij zijn ouders weer terugziet. Zouden ze nog wel leven? En hoe vergaat het Nel en Kleine Kees?

'Meinderts levert opnieuw een prachtboek af, dat bovendien smaakvol is vormgegeven en geïllustreerd.'

Bas Maliepaard in dagblad *Trouw*

naar het noorden

KOOS MEINDERTS

Met illustraties van Annette Fienieg

3

Erwtensoeep

Het duurde lang voor we de stad achter ons hadden gelaten, en we waren niet de enigen die erop uit waren gestuurd voor eten. We liepen achter een oude vrouw die een handkar voortduwde en een paar meter daar weer voor liep een lange slungel naast een krakkeniklige fiets. Alle goeie fietsen waren inmiddels in beslag genomen door de soldaten.

Nel duwde de kindervagen voort waarin Wiesje had moeten liggen. Nu zat Kleine Kees erin, op het tafelzilver dat mijn vader had geërfd van zijn ouders. Het geborduurde tafelkleed van mijn oma hadden we ook meegekregen, en het tweepersoonslaken en sloop van Egyptisch katoen, het huwelijkscadeau van mijn ouders. Ik was benieuwd hoeveel eten we ervoor zouden krijgen.

'Julie laten je niet afscheppen,' waarschuwde oma. 'Denk erom!'

Ik liep naast de wandelwagen. Ik had de kap omhoog gedaan en Nel had een jutezak om Kleine Kees geslagen, tegen de kou.

Ik had liever gehad dat mijn vader op etensjacht was gegaan, maar mijn vader had het druk met andere dingen, welke wist ik niet, en bovendien was mijn oma ervan overtuigd dat drie hongerige kinderen meer medelijden oproepen dan een man van in de veertig, en dus meer aardappelen opleverden.

Ik wist het zo net nog niet. Zo bijzonder waren wij niet, iedereen had honger en wij waren maar met zijn driejes. Er waren genoeg gezinnen met acht of negen of nog meer kinderen, zoals dat van schoenmaker Van Dijk. Die had er tien, of eigenlijk twaalf. Een paar dagen geleden waren er twee gestorven, op dezelfde dag, binnen het uur. Werk had Van Dijk bijna niet meer. Niemand had geld om zijn schoenen te verzo-len. En soldaten hielp hij niet. 'Ik heb het veel te druk,' zei hij als er een soldaat met een gat in zijn laars bij hem aanklopte. Volgens mijn oma is er maar één beroep waarmee je altijd je geld kunt verdienen. Doodgraver. En kapper, ook na je dood groeit je haar gewoon door.

Ik had het al koud, maar nu we de stad uit waren kreeg ik het nog kouder. Hier geen huizen om ons te beschermen tegen de oostenwind die van over de bevroren weilanden rechtstreeks uit Rusland leek te komen.

Ik hield met één hand de kindervagen vast.

'Doe eens niet, Jaap,' zei Nel.

'Ik ben moe,' zei ik.

'Ik niet soms,' zei Nel.

'Laten we een liedje zingen,' stelde ze na een poosje voor. Ik mocht kiezen wat.

Oorlogswinter 1944-45

M. H. van der

Hongertocht

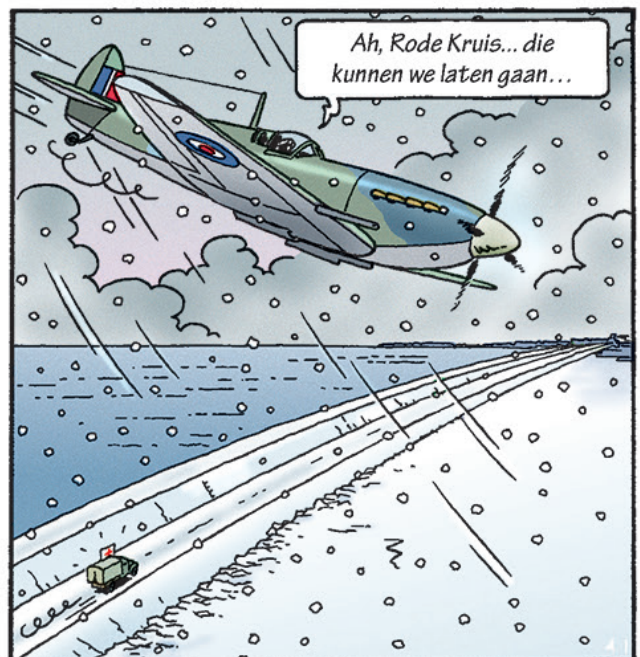
Tijdens de hongervinter was er op het platteland nog wel voedsel. Mensen trokken vanuit steden in het Westen te voet naar het platteland om eten te zoeken. Vaak moesten ze vele tientallen kilometers lopen om bij boeren te komen die nog voedsel wilden delen. Sommige boeren hielpen graag, anderen vroegen heel hoge prijzen, vaak in de vorm van kostbare spullen.

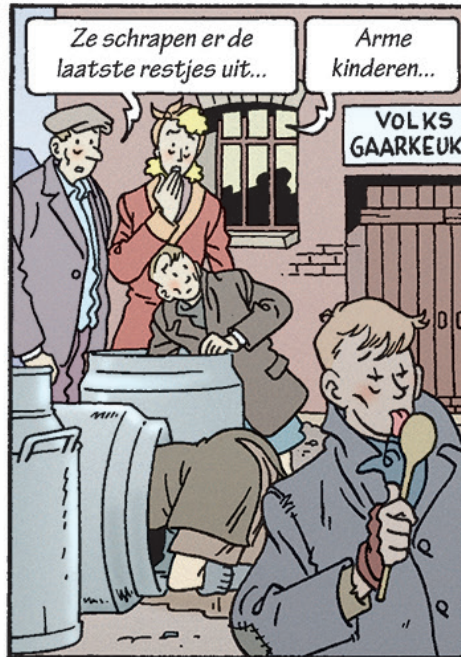
ERIC HEUVEL

DE ONTDEKKING

IN SAMENWERKING MET DE ANNE FRANK STICHTING

4

JAN TERLOUW

OORLOGSWINTER

LEMNISCAAT

→ FILMEDITIE ←

→ SPECIALE EDITIE MET
FOTO'S IN KLEUR ←

'Bloedstollend spannend'
Trouw

9 789047 701170

BFD
Benelux Film Distributors

WWW.OORLOGSWINTERDEFILM.NL

PRIME TIME
FILM & COMMUNICATION

**Isabella
Films**

De weken gingen voorbij. Het werden maanden. De kortste dag kwam, 21 december. Kerstmis 1944. Een pikzwarte Kerstmis. Oudejaarsavond. Zou het nieuwe jaar vrede brengen, hoeveel mensen vregen zich dat af, die oudejaarsavond? Januari, een lange, koude maand, zonder brandstof, bijna geen voedsel. De honger in de grote steden nam schrikbarende vormen aan. Velen liepen met buiken opgezet van hongeroedeem, sommigen stierven. Wie nog enige kracht overhad, trok naar het oosten en het noorden om te proberen wat voedsel te bemachtigen en thuis te brengen bij de kleine kinderen en de ouden van dagen. De droevige stroom etenzoekers werd steeds groter, maar bewoog zich ook steeds langzamer. De mensen waren verzwakt.

De Duitsers werden nerveuzer en daarmee wreder. Het ging slecht aan alle fronten. Ze leden verliezen aan het oostelijk front, waar de Russische legers oprukten. Hun stellingen in het zuiden waren al opgerold. In het westen hadden de geallieerde legers Frankrijk, België en het zuiden van Nederland bevrijd en nu strootten ze door in oostelijke richting, naar de Heimat, naar Duitsland zelf. Hitler ging de oorlog verliezen, daar kon geen zinnig mens meer aan twijfelen.

En dan? Zouden de geallieerden dan met zo huishouden in hun land als zij hadden huishouden in Nederland, België, Frankrijk, Noorwegen, Denemarken, Tsjecho-Slowakije, de Balkanlanden, Noord-Afrika, het Nabije Oosten, en vooral in Polen en Rusland? Wat stond hun te wachten als de concentratiekampen werden ontdekt, de vernietigingskampen, waar miljoenen onschuldigen waren vermoord als waren zij schadelijke insecten?

Wat was er overgebleven van het trotse Duitsland, met zijn superieure legers en zijn onoverwinnelijke Führer, Adolf Hitler? O zeker, Hitler sprak nog altijd over de uiteindelijk, de totale zegepnaal, over het

Zelfs in tijden van duisternis, honger en gevaar blijft de klok lopen. Januari ging voorbij, februari ging voorbij. De stroom hongerenden uit het westen werd breder en bewoog langzamer. De mensen waren zwak en mager. De sterksten, de jongemannen, waren óf naar Duitsland gesleept, óf moesten zich schuilhouden. Een nieuwe burgermeester werd niet benoemd. Mevrouw Van Beusekom woonde nog met haar kinderen in het burgemeestershuis, dat iedere avond volstroomde met hooligige, strompelende, uitgepute mensen. Michiel dacht nog steeds aan het verraad. Duizend keer had hij alles bij zichzelf gerepeteerd. Duizend keer kwam hij terecht bij Schatfer. En duizend keer had hij geen zekerheid.

Op een zondagmiddag maakte hij een wandelingetje met oom Ben. Ze liepen door de velden, waar de winterogge al weer lekker groen op stond. Ze liepen langs de weilanden waar de éénjarige koeien, de pinken, van de maarse vlagen geen last schenen te hebben.

‘De knoppen zwellen,’ zei oom Ben, terwijl hij een takje van een vlierstruik brak. ‘Het voorjaar staat voor de deur. Het wordt tijd. De mensen in de grote steden hebben deze winter bittere kou geleden. Er zijn geen kolen meer. Massa’s bomen in stadsparken zijn gekapt. Houten schuren zijn afgebroken. De mensen hebben alles gedaan om maar een vuurtje in de kachel te krijgen, waar ze hun verkleumde botten bij kunnen warmen en hun tulpenbollensoep op kunnen koken.’

‘Tulpenbollensoep?’

‘Ja, joh, tulpenbollen zijn een lekkernij geworden. Ken je het verhaal van het beleg om Leiden nog? Toen aten de mensen honden en katten en ratten en bijna hun burgemeester. Zover is het nu nog niet gekomen, maar het scheelt niet veel meer.’

‘Tja,’ zei Michiel. Dat de mensen honger hadden, was hem niet onbekend.

Tulpenbollenrecept

Je hoeft niet het hele recept te lezen, het gaat erom dat je ziet wat mensen deden om toch nog iets binnen te krijgen.

Plaatselijke Commissie inzake Huis-
houdelijke Voorlichting en Gezinsleiding
Keizersgracht 434, Amsterdam, Telefoon 34548
Opgericht 1934

HET GEBRUIK VAN TULPENBOLLEN.

Tulpenbollen zijn als voedingsmiddelen te gebruiken. Ze hebben een hoog zetmeelgehalte. Afhankelijk van de soorten hebben zij een lichten bijmaak. Wanneer men het kiempje en de spruit verwijdert, hebben zij minder bijmaak. Tulpenbollen zijn bij het koken min of meer melig van consistentie. Het is daarom niet mogelijk in gewichtshoeveelheden uit te drukken, hoeveel tulpenbollen men voor bepaalde recepten gebruiken moet.

Het schoonmaken van tulpenbollen.

De tulpenbollen schillen, doormidden snijden en van het gele kiempje en de spruit ontdoen. Harde en aangestoken deeltjes verwijderen.

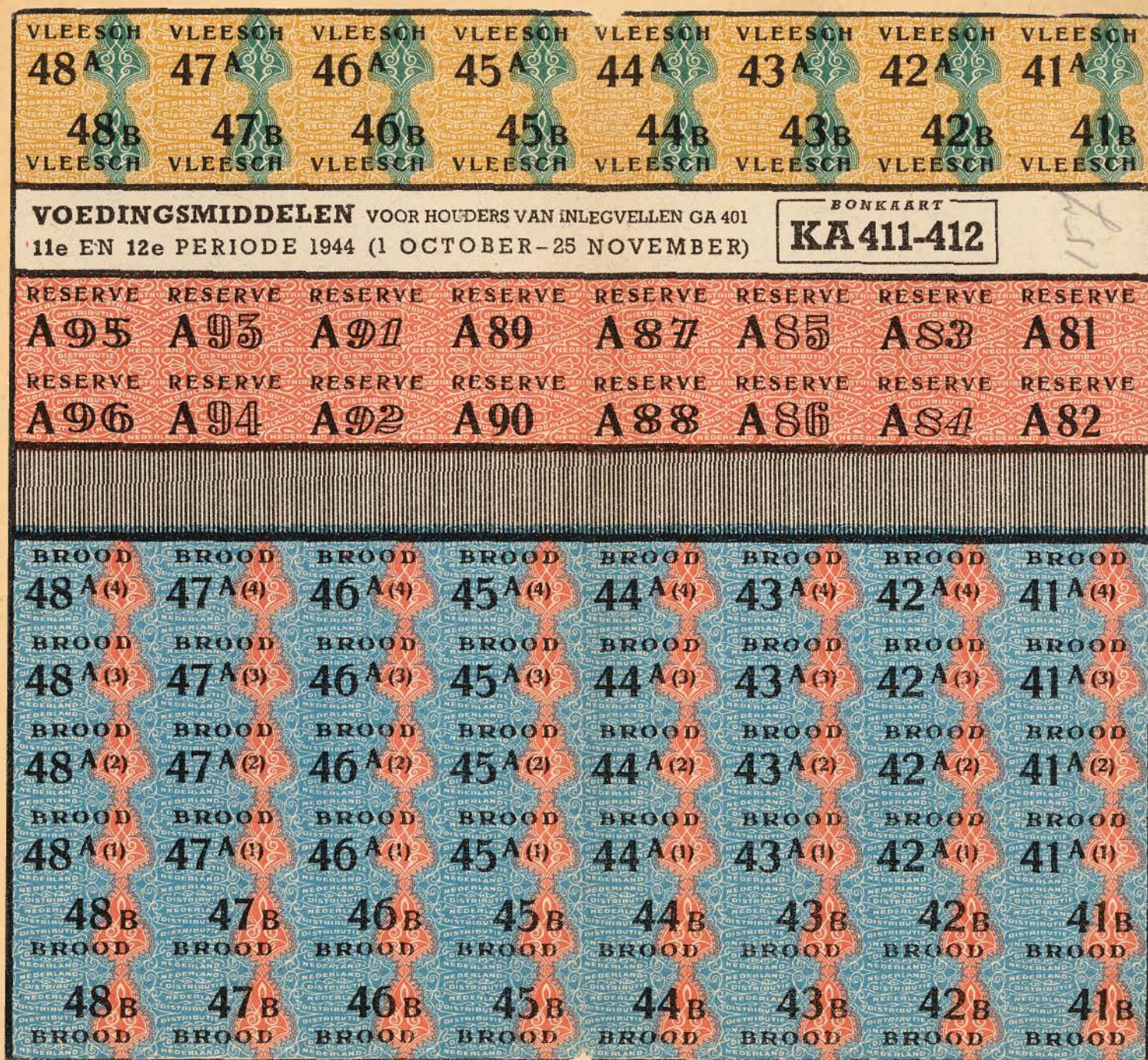
Soep met tulpenbollen.

1 liter water, 1 ui, 4 à 6 tulpenbollen, aroma, zout, 1 theelepel olie, kerriesurrogaat.

Het uitje snipperen en met de olie en het kerriesurrogaat licht bruin fruiten. Het water en de aroma toevoegen. De soep aan de kook brengen. De schoongemaakte tulpenbollen raspen boven de kokende vloeistof. Deze onder roeren nog even doorkoken en op smaak afmaken met wat zout.

Stamppot met tulpenbollen.

1 k.g. groente, 1½ k.g. aardappelen, 1½ k.g. tulpenbollen, zout, (olie). De groente schoonmaken en fijn snijden. De aardappelen schoonboenen en in vieren snijden. De tulpenbollen schoonmaken. Alle ingre-

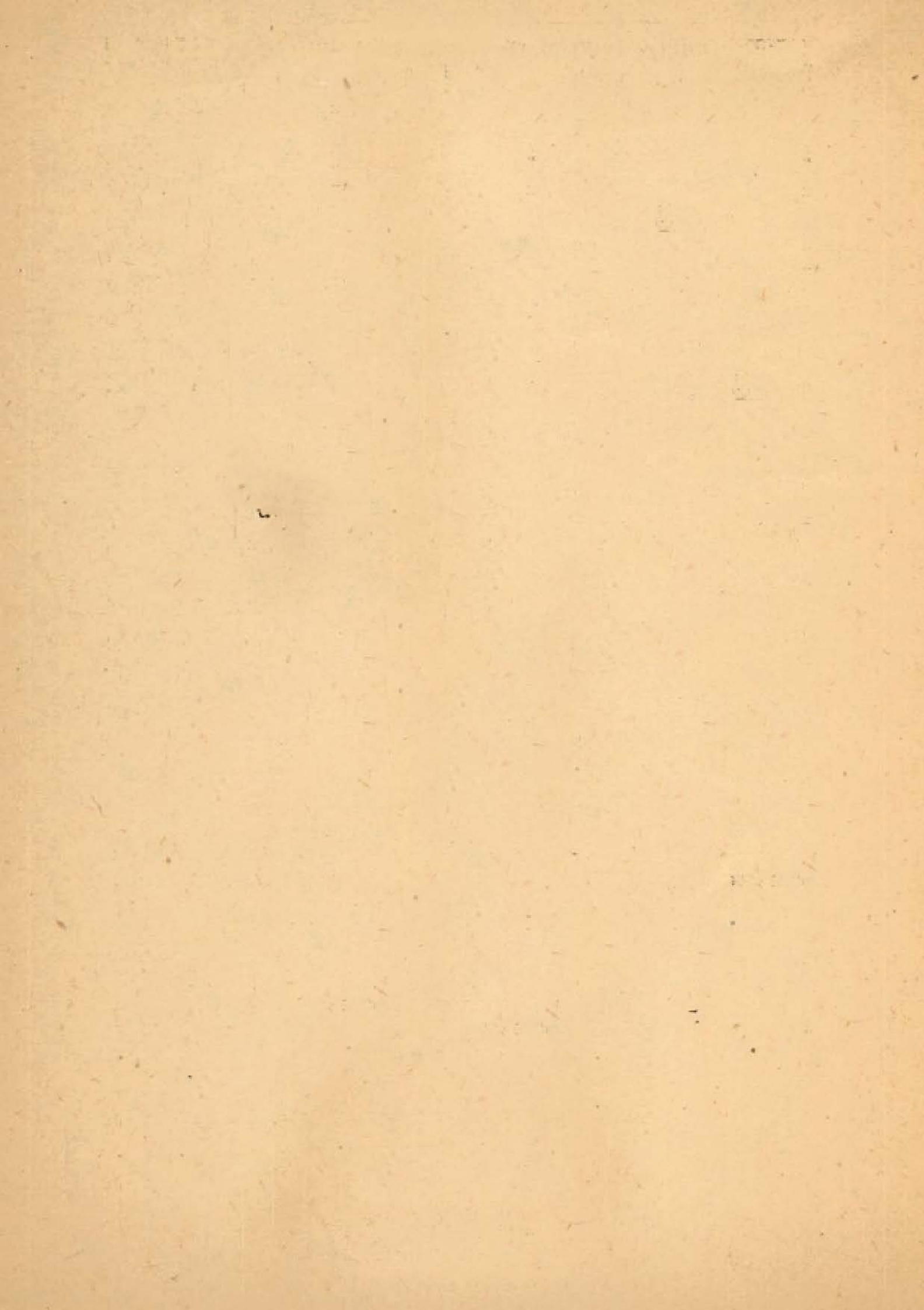

Bron: Museum Rotterdam

Voedselbonnen

Deze werden in de oorlog gebruikt om het weinige eten dat er nog was te verdelen.

Tijdens de hongerwinter was er vaak ook met voedselbonnen niets meer te krijgen.

ZANGenKLANK

**16 der laatste nieuwe
actuele Liedereren**

op bekende Melodien.

**TOONTJE MUSSERT
ZINGT NU EEN TOONTJE LAGER!**

**MAX BLOKZIJL
ZIT IN HET SCHUURTJE**

DANKLIED AAN ZWEDEN

en vele anderen.

PRIJS 50 CENT

**NADruk VERBODEN
VOLGENS AUTEURSWET**

**UITGAVE: W. H. de KONING & ZONEN
VLAGGEMANSTRAAT 5a
ROTTERDAM-(Centrum) - TELEFOON 49240**

DANKLIED AAN ZWEDEN

Tekst: Jack Bess.

Wijze: *Ketelbinkie*.

Toen hongersnood ons land bedreigde
En uitkomst niet meer moog'lijk scheen,
Toen hield een groot deel van de mensen
Zich slechts met moeite op de been.
Met bleek gezicht en doffe ogen
Zwierf menigeen de steden rond,
Tot — juist op tijd — het volk uit Zweden
Ons land een zending voedsel zond.

Refrain:

Wij danken U o stoere Zweden
Dat g' onze noodkreet hebt verstaan,
Geen Nederlander zal vergeten
Wat gij voor Holland hebt gedaan.

Wat was het niet een grote weelde
Toen Uw brood op de tafel kwam,
Nog wel gesmeerd met Zweedse boter
Het smaakte groot en klein als ham.
En wie zijn kinderen zag smullen
Zag vol geluk dat schouwspel aan,
Wanneer de ogen konden spreken
Dan had men telkens weer verstaan.

Refrain:

In weken, dat de nood het hoogst was
Men honger leed in ieder huis,
Werd steeds met spanning uitgekeken
Naar 't brood van 't Zweedse Rode Kruis.
Ook voor de ziekenhuis-patiënten
Werd steeds van alles aangevoerd,
En menigeen voor wie 't te laat was
Zei voor zijn heengaan nog ontroerd.

Refrain:

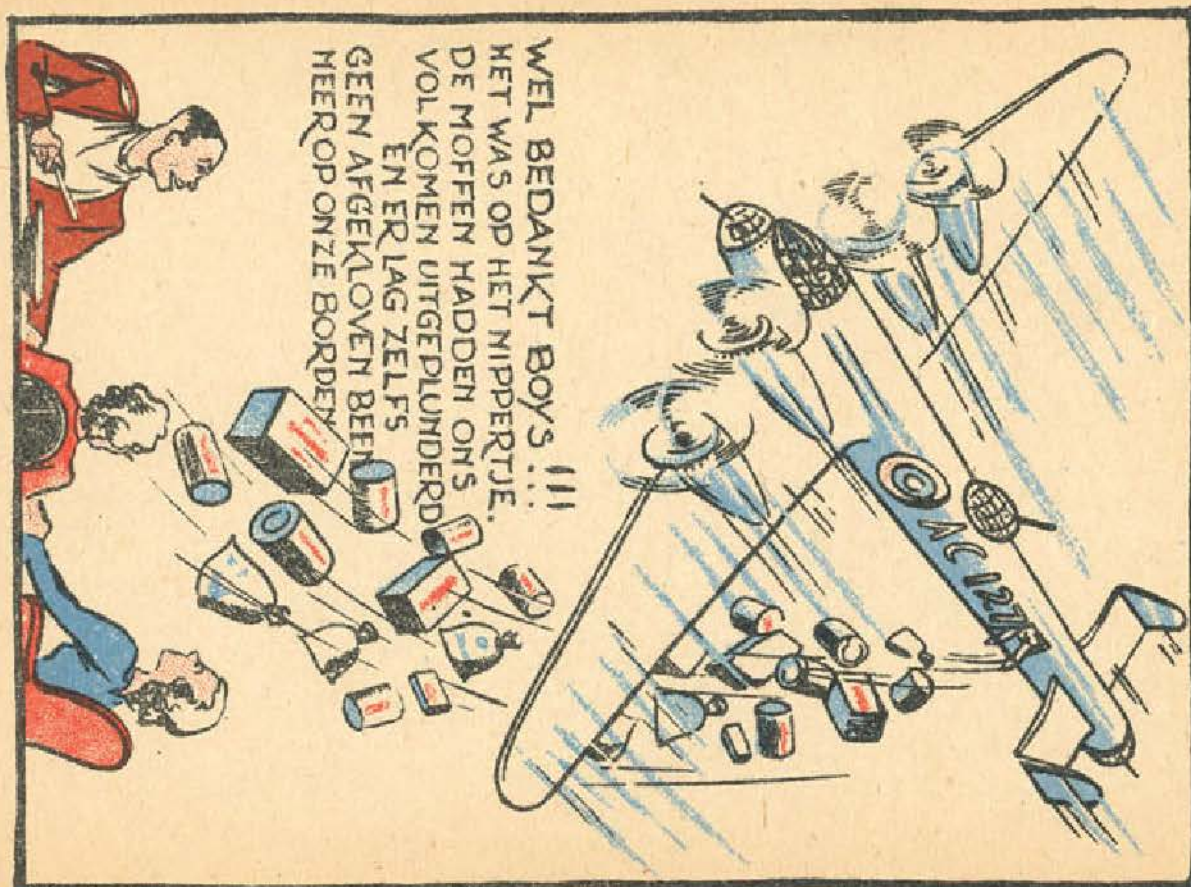
BRITISH AND
AMERICAN FOOD
FOR STARVING HOLLAND

Voedselbombardement Schiphol -

2 MEI 1945

Thank you, America!

Ontwerp
Designed by : J. TAUREL, Amsterdam-Holland

DRUKKERIJ „CENTRAAL“
HEERENGRACHT 80 - AMSTERDAM-C - TELEFOON 40380

Nadruk Verboden

AAN

.....

.....

BRIEFKAART

afz. _____

.....

Manna

Gemaakt door Ram Katzir (2020)

Merwedeplantsoen, Amsterdam, Nederland

Het monument laat het Zweedse wittebrood zien dat mensen kregen aan het eind van de hongervinter. Het verbeeldt de sterke herinnering die mensen in het Westen van Nederland hadden aan dit brood, dat aan kleine parachutes werd gedropt uit Britse en Amerikaanse vliegtuigen. In verschillende religies is Manna voedsel dat van God komt.

